

ČLOVEK NA POZADÍ VEDY A NÁBOŽENSTVA: NIEKTORÉ FILOZOFICKO-ANTROPOLOGICKÉ SÚVISLOSTI¹

A Human Being on the Background of Science and Religiosity: Some Anthropological Connections²

Zlatica Plašienková

*Mons. F. Rábek odovzdáva medailu a diplom
prof. Z. Plašienkovej
(Foto Mgr. A. Kulan, PhD.)*

Motto:

*„Pestovať vedu a nemilovať ľudí, je ako zapáliť fakľu a zatvoriť oči.“
„Len človek môže poslúžiť človeku pri dešifrovaní sveta.“*

Vaše excelencie, magnificencie, spektability, vážené kolegyne, vážení kolegovia, vzácní hostia, milí priatelia!

Prv, než sa s vami podelím o svoje krátke filozofické zamyslenie, dovoľte mi, aby som uviedla, že dnešné ocenenie prijínam nielen s pokorou, ale chápem ho aj ako novú výzvu, na ktorú v súčasnom zložitom svete je potrebné reagovať. Dnešný svet – ako s ľútosťou

¹ Prednáška laureátky pri udeľovaní ceny *Fides et ratio* 12. 9. 2018.

² Lecture of the laureate at receiving the *Fides et ratio* prize on 12th September 2018

musíme konštatovať – sa zmieta v neustálych menších či väčších konfliktoch. Je to svet, v ktorom sa stále viac roztvárajú nožnice medzi bohatými a chudobnými krajinami, ale aj ľuďmi, svet, v ktorom sa odohráva takpovediac nové stahovanie národov, no je to aj svet, v ktorom sme svedkami nových vedeckých objavov, nových a úspešných spôsobov liečby, ale tiež nových dehumanizačných procesov, ktorých dôsledkom je strata ľudskej dôstojnosti, upieranie ľudských práv a základných životných hodnôt.

Žijeme v takzvanej – baumanovsky povedané – *tekutej* dobe, v ktorej sa aj naše hodnoty prirýchlo menia, sú nestále (Bauman 2002). Je to doba prechavých zážitkov, priam bleskovo sa meniacich stratégií úspechov, ktoré „zaručujú“ okamžitý úspech a šťastie. Táto okamžitá, no tiež rýchlo pominuteľná životná radosť sa vyhlasuje za istotu, ktorá však stavia na veľmi krehkých ľudských vzťahoch a putách (Bauman 2003). V podstate je vlastne neistotou, ktorú nestálosť týchto pút vyvoláva. A daná neistota (či už v oblasti práce, hodnôt, a rozmanitých vzťahov) býva veľmi často sprievodným znakom straty zmyslu nášho života. Strata zmyslu niečoho je prejavom krízy, ktorá je často viditeľná aj dnes všade navôkol a v rôznych oblastiach našej reality. No je aj neviditeľná, skrytá, odohráva sa hlboko v nás, v našom vnútri, na úrovni nášho myslenia, cítenia, našej duchovnosti.

Myslím si, že jedna z takýchto kríz môže byť aj dôsledkom vnútorného konfliktu, ktorý moderný človek zažíva aj ako konflikt vedy a náboženstva, a často – aj keď právom – dosť zjednodušene interpretovaný ako konflikt rozumu a viery. Moderný človek tak stojí akoby nad priepasťou dvoch svetov. Vedeckého, technického, super moderného a dnes už aj digitálneho na jednej strane, a tradičného, náboženského, ba ešte aj fundamentalisticky interpretovaného na strane druhej. Pritom oba tieto svety sú súčasťou ľudskej kultúry. Porozumieť podstate tejto kultúry môže aj filozofia. No aj ona môže tento konflikt ešte viac rozduchávať alebo naopak, pokúsiť sa ho riešiť.

Ako filozofka som po určitom období dospela k názoru, že filozofia má síce viacero podôb a mnoho ciest, ale všetky vychádzajú z lásky k múdrosti a z údivu nad všetkým jestvujúcim bytím. No zároveň filozofia pri pestovaní múdrosti má na výber: alebo sa uzavrie do svojej krásnej slonovinej veže a zostane sa nadchýnať svetom abstraktných pojmov a čistej špekulácie, alebo sa otvorí aj inému poznaniu, tomu, s ktorým prichádza moderná veda, ale aj teológia a náboženstvo.

Nakoniec, keď známy veľký osvietenec Kant formuloval vo svojich prednáškach o *Logike* tri najzákladnejšie otázky: „Čo môžem poznať?“, „Ako mám konať?“ a „V čo smiem dúfať?“, vzápätí dodal, že všetky tri sa vzťahujú k štvrtej najdôležitejšej otázke: „Čo alebo kto je

človek?“ Mňa osobne táto Kantova otázka donútila uvažovať o človeku práve v kontexte vedy, teológie a náboženstva, aby som dospela k filozoficko-antropologickému poznaniu. A toto poznanie, ktoré osciluje okolo problémov človeka, podľa mňa, vyžaduje odpovedať na takú fundamentálnu otázku, ktorá je od človeka neodňateľná: je to otázka o zmysle jeho života.

Pri hľadaní odpovede na túto otázku tak filozofia môže plniť úlohu, ktorá ju stavia do akejsi meta-pozície, jednoducho povedané, do pozície, ktorá vyžaduje reflexiu vedy i reflexiu náboženstva, a ešte jednoduchšie povedané, do pozície mosta, ktorý je nad vedou aj nad náboženstvom. Most má totiž obyčajne dva konce, akoby oddelené brehy, medzi ktorými tečie rieka, v našom prípade rieka poznania. No most tieto dva oddelené brehy aj spája. Toto spojenie môže byť plytkejšie, ale aj hlbšie. Tak ako most: môže byť úzky, široký, labilný, ale aj pevný, ktorý niečo vydrží, môže byť nízky alebo vysoký s úžasným výhľadom. Pre správne pochopenie sveta a človeka v ňom, i zmyslu sveta a života človeka, potrebujeme aj pohľad zdola a z obidvoch brehov, ale aj zhora, z výšky, z nadhľadu.

Aj mne trvalo dlho, kým som sama pre seba túto úlohu pochopila. Zásľuhu má na tom nesporne vplyv diela francúzskeho mysliteľa, geológa, paleontológa, filozofa, teológa, kňaza a člena jezuitského rádu Pierra Teilharda de Chardin. Reflexii jeho diela som zasvätila už vyše tridsať rokov a som presvedčená, že každé nové čítanie jeho textov mi otvorí ďalší nový problém a horizont.

Niekedy zvyknem žartom hovoriť, že som s Teilhardom prežila jedno duchovné manželstvo, a tak ako to býva, prešla som v ňom rôznymi metamorfózami vzťahu: od obdivu, cez kritiku, odmietanie až po nové porozumenie, nové prijatie a obohatenie.

Aj pre tohto mysliteľa bolo najdôležitejšie pochopiť miesto človeka vo vyvíjajúcom sa vesmíre. Išlo o spojitost dvoch fenoménov: evolúcie vesmíru a evolúcie človeka. Toho, že chápanie vesmíru a jeho vedecké poznávanie musí vziať do úvahy aj chápanie človeka a naopak, že pochopiť a porozumieť človeku nemožno mimo ľudstvo, ľudstvo mimo život a život mimo vesmír, ktorý má podľa neho svoj finálny cieľ a vyústenie (Teilhard de Chardin 1955).

Ak sa ešte na chvíľu zamyslíme nad dejinami európskeho antropologického myslenia, môžeme nájsť niekoľko paradigmatických rámcov, ktoré sú spojené s určitými *obrazmi o človeku* ako bytosti, ktorá sa *pýta* na seba samu, ktorá *hľadá* odpovede, ktorá sa raz s nimi *uspokojuje*, inokedy ich *zasa odmieta*, ktorá *kráča*, ba priam *putuje* dejinami tak, že ich sama *tvorí*, ale často aj *deštruuje*, ktorá *obdivuje* seba a svoje vlastné dielo, ale sa mu aj *odcudzuje*, ktorá raz *nachádza*, inokedy *dáva* alebo *stráca* zmysel svojej existencie a bytia ako

takého. Je to človek, ktorý s touto existenciou a bytím *zápasí*, ktorý sa *búri*, *revoltuje*, *bráni*, ale tiež pokorne *prijíma*, *mlčí*, *odovzdáva sa*. Človek so svojimi *radosťami a starosťami*, *túžbami a snami*, *úzkosťou i nádejami*, *silou i bezmocnosťou*, ale tiež aj s jeho *geniálnosťou a primitívnosťou*. Jednoducho je to človek so všetkou *paradoxnosťou*, ktorá k nemu patrí (Plašienková 2010, s. 4).

Už Max Scheler upozornil na skutočnosť, že v európskej tradícii máme tri základné antropológie: filozofickú (ktorá zdôrazňuje predovšetkým našu racionalitu), teologickú (ktorá hovorí, že človek je aj bytosť veriaca, hriešna, ale stvorená aj na obraz Boží) a prírodovednú (ktorá poukazuje na evolučný pôvod človeka) (Scheler 1968). No napriek tomu, že máme tieto tri antropológie, nemáme podľa neho jednotnú ideu človeka. Sám sa tak svojou programovou koncepciou pokúsil vypracovať novú podobu filozofickej antropológie ako vedy o základnej štruktúre človeka. Dokonca bol presvedčený, že „v určitom slova zmysle sa všetky centrálné problémy filozofie dajú previesť na otázku, čo je to človek a aké miesto a postavenie zaujíma v celku bytia, sveta a Boha“ (Scheler 1993, s. 27).

A tak môžeme dodať, že antropológická problematika a východiskové určenie človeka (ktoré sa premieta do rozličných koncepcií človeka) je vždy prepojené s ontologickou i transcendentálnou reflexiou, s ontickými, epistemickými, etickými a axiologickými otázkami. Aj to je jeden z dôvodov, prečo nemôžeme obísť niektoré základné otázky, ktoré vypovedajú o človeku z aspektu univerzálne ľudského, z perspektívy jeho hodnotovej orientácie a mravných princípov či noriem. Patrí sem aj problematika ľudskej altruistickej alebo egoistickej orientácie, či frommovsky povedané biofilnej a nekrofilnej orientácie, a patrí sem aj chápanie mravných cností a ideálov, alebo jednoducho zameranie človeka na oblasť, ktorá ho evidentne presahuje a ktorú môžeme označiť za transcendentnú.

Vytvárame si tak rôzne obrazy človeka ako určitý systém výpovedí, predstáv a názorov, ktoré hovoria o tom, čo a kto je človek, aký je jeho pôvod a podstata, v čom spočíva zmysel jeho existencie. Tento systém výpovedí má viac-menej podobu vnútorne logicky previazaného myšlienkového konceptu a je prítomný prakticky vo všetkých ľudských kultúrach. Je výrazom *ducha* doby, je akýmsi *zrkadlom*, ktoré zviditeľňuje povahu človeka, postavenie vo svete a vzťahy človeka k nemu i k sebe samému. Ide o zrkadlo viacvrstvové, v ktorom sa odráža toľko vrstiev, koľko je uhlov pohľadu na človeka. Medzi nimi sú však minimálne tri zrkadliace vrstvy, ktoré osobne považujem za kľúčové: *biologická, historicko-dejinná a eticko-axiologická*. Všetky sú výrazom toho, čo sa považuje za najpodstatnejšie pri chápaní človeka, aj keď sa toto chápanie v každej dobe pochopiteľ-

ne výrazne líši. S istou dávkou zovšeobecnenia môžeme tieto obrazy súhrnne nazvať *antropologickými zrkadleniami* (Plašienková 2010, s. 27).

Biologické zrkadlo nám hovorí, že sme bytosti prírodné, z *mäsa a kostí*, že patríme do sveta prírody a radíme sa k iným biologickým druhom, aj keď sa od nich odlišujeme. Od niektorých viac, od iných menej. Naše konanie do istej miery analogicky popisujeme podľa skúmaní sociálne žijúcich živočíšnych druhov a nám najbližšie príbuzných primátov. Akým biologickým druhom naozaj sme, to zisťujeme aj na základe vedeckého poznávania, empirického skúmania a nových poznatkov z etológie a sociobiológie, ako aj evolučných náhľadov na človeka ako na biologický druh *Homo sapiens*.

Historicko-dejinné zrkadlo vypovedá o tom, akým spôsobom človek vníma seba v rámci sociálnych štruktúr a ukotvenia v spoločnosti, v ktorej žije. Zároveň ukazuje, že existuje istá dejinná kontinuita, aj keď často prerušená z aspektu odmietnutia niektorých typov spoločenského usporiadania, z hľadiska zmien, ktoré sa odohrali v sociálno-politickom živote, v revolúciách, ktoré pretrhli alebo celkom zrušili *staré poriadky* a nastoľovali nové, a vôbec nie vždy menej násilné, menej despoticke alebo zbavené teroru. A tak nás toto zrkadlo aj poučuje, vystríha pred opakujúcimi sa omylmi, nastoľuje či zrkadlí nové spôsoby a možnosti dokonalejšieho sociálneho poriadku, v ktorom má človek (bytosť sociálna a politická) žiť. Historicko-dejinné zrkadlo odráža možnosť pochopiť samotné ľudské dejiny ako pestré plátno, na ktoré ľudia premietli pluralitu svojich možností a mnohovárnosť svojho ľudstva.

Eticko-axiologické zrkadlo je úzko späté s pravidlami súžitia ľudí, ktoré nachádzajú svoj výraz aj v etickej a hodnotovej orientácii človeka. Všetky zvykové práva kmeňových spoločností, ich obyčaje a mravy, ako aj sociálne normy (právne i morálne) moderných štátnych útvarov, ktoré vyjadrujú *sociálny étos* spoločnosti, zanechávajú na jedincovi svoj nezmazateľný vplyv. Étos je totiž medzi ľuďmi, ukazuje sa v ich vzájomných vzťahoch a tie sa utvárajú v ich každodennom živote a v každodenných činoch. Je výrazom hodnoty, ktorá má svoje silné i slabé stránky. Nejestvujú spoločnosti, v ktorých by vládli dokonalé mravné zákony, aj keby si ich ľudia želali.

Relevantné je ale to, že uznávame ich potrebu a zasadzujeme sa za ne. Človek je tak bytosťou, pre ktorú je charakteristický *mravný spôsob života a súžitia*, a teda aj viera v mravné zákony a v mravný poriadok ako výraz elementárnej ľudskej potreby. To nič ale nemení na skutočnosti, že človek sa veľmi často správa nemorálne a že aj konanie v mene hodnôt môže byť plné antinómií. V mene hodnôt *umierame, obetujeme sa*, ale v mene hodnôt aj *zabíjame*, meníme sa na

kruté bytosti. V tom je naša *vznešenosť i tragickosť, sila i slabosť*. (Plašienková 2010, s. 27 - 29).

Opäť raz človek a jeho paradoxnosť, človek ako bytosť *tragická i komická, vznešená i nízka*. No každodenný ľudský život sa neodohráva iba na týchto póloch, ale aj v ich medzipriestore, kdesi celkom uprostred všednosti, bežnosti, a predsa osobnej výnimočnosti. A v tejto každodennosti objavujeme tiež našu potrebu - potrebu zmyslu života. Otázka o zmysle nášho života tak akosi vyplýva z bezprostrednej povahy nášho bytia, z našej ľudskej prirodzenosti, preto bytostne k človeku patrí. Strata kladenia tejto otázky sa dá považovať priam za stratu samotnej ľudskosti. A aj keď si túto otázku vo všeobecnosti nekladíme každý deň, nemožno ju vylúčiť z nášho vedomia. Možno na ňu len neodpovedať, ignorovať ju, alebo považovať dokonca za nezodpovedateľnú alebo za nezmyselnú. A predsa. Každý človek má svoju vlastnú predstavu o láske, šťastí, o naplnení svojho života a každý trpí, keď nemôže nájsť jeho zmysel, zmysel toho, čo robí, v čo verí a dúfa.

Kladenie otázky o zmysle života je vlastne prehlbovanie ľudskosti v nás, toho ľudského v nás, čo je v každom človeku prítomné, hoci sa prejavuje veľmi diferencovane v celom našom živote a našich životných skúsenostiach. Zvlášť relevantné je ale pochopiť to, že zmysluplnosť života možno nahliadať rovnako v malých, drobných, ako aj vo veľkých veciach (Plašienková 2015, s. 35 - 50).

Nazdávam sa, že zmyslom filozofických reflexií je tak pomenovať i to, čo nazývame našou ľudskou odpoveďou na výzvu bytia, na výzvu života, životnej situácie, v ktorej sa nachádzame. Slovo výzva možno chápať veľmi všeobecne, ale aj veľmi konkrétne. Vyzývať nás môže naše telo, jeho potreby, zdravotný stav, ale vyzývať nás môžu nielen telesné, ale aj duchovné potreby, vyzývať nás môžu naši blízki, tvár blížneho alebo toho Druhého - ako by to povedal filozof Lévinas -, toho, kto nás volá, lebo nás potrebuje, lebo čaká na našu odpoveď v podobe pomoci, v podobe slova, či jednoducho našej tichej a mlčanlivej blízkosti. A azda v živote ide aj o to, či tieto výzvy počujeme, či ich vnímame a či chceme na ne odpovedať, či chceme žiť s inými, žiť v dialógu a komunikácii. A tento dialóg a komunikácia sa týka aj vedy a náboženstva, ktoré k ľudskému životu patria. Rozum a viera (aj vo vede, aj v náboženstve) sa tak môžu navzájom v živote človeka dopĺňať, stať sa komplementárne bez toho, aby si zamenili svoje kompetencie.

Ak RNDr. M. Hajduková, PhD., končila *Laudatio* na moju osobu citátom z mojej knihy, dovoľte mi, aby som ja zakončila svoje zamyslenie citátom z Teilhardovej práce, ktorá sa vzťahuje k jeho chápaniu zmyslu života: „Čím sa v živote dostávam ďalej, tým viac cítim,

že skutočný pokoj je v tom, že sa človek ‚zriekne‘ seba samého a rozhodne pripustí, že byť v bežnom slova zmysle ‚šťastný‘ či ‚nešťastný‘ neznamená vôbec nič. Osobný úspech či uspokojenie si nezasluhujú, aby sa u nich človek zastavoval, keď sa dostavia, alebo aby sa trápil, keď neprídu alebo meškajú. Cenu má len verná činnosť pre svet – v Bohu. Kým to človek spozná a podľa toho začne žiť, musí prekročiť akýsi prah, zažiť akési odvrátenie sa od toho, na čo sú ľudia všeobecne zvyknutí. Len čo však k tomu dôjde, aká sloboda pre prácu a pre lásku!... Môj život je teraz plný tohto ‚zrieknutia‘, ktoré v sebe cítim rásť, zároveň ako rastie hlboká chuť k všetkému, čo je skutočné v hĺbke skutočnosti“ (Teilhard de Chardin 1970, motto, nestránkované).

Literatúra

- BAUMAN, Z. (2002): *Tekutá modernita*. Praha, Mladá fronta.
- BAUMAN, Z. (2013): *Tekutá láska. O krehkosti lidských pout*. Praha, Academia.
- PLAŠIENKOVÁ, Z. (2010): *Obrazy člověka z filozofické a eticko-axiologické perspektivy*. (1. část). Bratislava, Stimul [elektronický zdroj]. Dostupné na: http://stella.uniba.sk/texty/ZP_obrazy.pdf
- PLAŠIENKOVÁ, Z. (2015): Zmysel života a jeho problematizácia v horizonte transcencie a imanencie. V: Šlosiar, J., Palenčár, M., Duško, M. (eds.): *Osamelosť v kontexte zmyslu života*. Banská Bystrica, Belianum.
- SCHELER, M. (1968): *Místo člověka v kozmu*. Praha, Academia.
- SCHELER, M. (1993): K ideji člověka. V: Scheler, M.: *O studiu*. Praha, Mladá fronta.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. (1955): *Le Phénomène Humain*. (Oeuvres, I.) Paris, Éditions du Seuil.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. (1970): *Chuť žít*. Praha, Vyšehrad.

Prof. PhDr. Zlatica Plašienková, PhD.